

ROD, ZNANJE I MOĆ
ISTORIJA, NASLEĐE I ZNAČAJ NAUČNICA U SRBIJI

INSTITUTE OF ETHNOGRAPHY SASA
Collection of Papers, Volume 34

GENDER, KNOWLEDGE AND POWER

HISTORY, HERITAGE AND SIGNIFICANCE OF WOMEN
SCHOLARS AND SCIENTISTS IN SERBIA

Editors:

Mladena Prelić

Lada Stevanović

Miroslava Lukić Krstanović

Belgrade 2022

ETNOGRAFSKI INSTITUT SANU

Zbornik radova 34

ROD, ZNANJE I MOĆ

ISTORIJA, NASLEĐE I ZNAČAJ NAUČNICA U SRBIJI

Urednice:

Mladena Prelić

Lada Stevanović

Miroslava Lukić Krstanović

Beograd 2022

Izdavač:

Etnografski institut SANU

Kneza Mihaila 36/IV, Beograd, tel. 011 2636-804

e-mail: eisanu@ei.sanu.ac.rs

<http://www.etno-institut.co.rs>

Za izdavača:

Dragana Radojičić

Recenzenti:

prof. dr Dubravka Đurić

prof. dr Jelena Đorđević

dr Srđan Radović

Urednice Zbornika radova 34:

dr Mladena Prelić

dr Lada Stevanović

dr Miroslava Lukić Krstanović

Urednik Monografskih izdanja Etnografskog instituta SANU:

dr Jadranka Đorđević Crnobrnja

Redakcija Monografskih izdanja Etnografskog instituta SANU:

prof. dr Dragana Radojičić, dr Ivana Bašić, dr Mladena Prelić,

dr Mileša Stefanović Banović, dr Bojana Bogdanović, dr Milan Tomašević (sekretar)

Lektura i korektura (srpski jezik): dr Stanislava Barać

Prevod, lektura i korektura (engleski jezik): Obrazovni centar ILAS i autori

Dizajn korica: Dimitar Vuksanov

Priprema za štampu: Davor Palčić

Štampa: 4Print Studio

Tiraž: 350 primeraka

ISBN 978-86-7587-113-2

Zbornik *Rod, znanje i moć: istorija, nasleđe i značaj naučnica u Srbiji*, predstavlja jedan od rezultata projekta *Nasleđe i značaj naučnica u Srbiji: istraživanje prošlosti kao investicija za budućnost* Etnografskog instituta SANU koji je podržan u okviru Programa participacije Uneska 2020/2021.

SADRŽAJ

Predgovor	9
Jelena Milinković Julka Hlapec Đorđević: prilozi za feminističku biografiju ..	15
Đurđina Šijaković Maidanik Humanizovanje dvojstva ljubavi: Anica Savić Rebac o Euripidovom Erosu	35
Jelena Petrović Rad na kanonizaciji ženskog autorstva u međuratnoj Jugoslaviji	53
Marija Šegan-Radonjić, Vesna Todorčević Rodna struktura Matematičkog instituta SAN od 1946. do 1961. godine	83
Nada M. Sekulić Žene i žensko pitanje u radu Korčulanske škole i časopisa <i>Praxis</i>	95
Mirjana Prošić-Dvornić Professor Djurdjica Petrović – a life worth living	121
Jelena Čeriman Benevolentni i neprijateljski seksizam kao prepreka vidljivosti naučnih doprinosa akademskih radnica u Srbiji ..	149
Karolina Lendak Kabok Intersekcionalna perspektiva u akademskom prostoru: pripadnice nacionalnih manjina u Srbiji	169
Svenka Savić, Maja Korać Naučnice iz Srbije u svetu: kroz dijalog i refleksiju	189

PRILOZI

Miroslava Lukić Krstanović

**O vebinaru – Istraživanje istorije i doprinosa naučnica
u Srbiji: metode i pristupi** 219

Ana Stolić

In memoriam, Ljubinka Trgovčević Mitrović (1948–2022) .. 231

Biografije autorki i urednica 233

Julka Hlapec Đorđević: prilozi za feminističku biografiju

Cilj ovog rada jeste da predstavi elemente profesionalne biografije Julke Hlapec Đorđević (1882–1969), filozofkinje, istoričarke, sociološkinje, književnice i pre svega feministkinje, te da predstavi osnovne ideje na kojima počivaju uverenja ove autorke, a koja su prvi put sistematično izložena u studiji *Sudbina žene. Kriza seksualne etike* 1930. godine. Julka Hlapec Đorđević je rođena u Starom Bečeju. Najveći deo svog života provela je u inostranstvu. Školovala se u Ljubljani gde je položila maturu iz klasičnih jezika, a zatim u Beču gde je sa svega 24 godine doktorirala. Time je postala jedna od prvih žena sa prostora današnje Srbije koja je stekla titulu doktora nauka. Udajom za oficira Zdenjka Hlapeca, seli se u Češku, gde je provela najveći deo svog života i gde je i umrla. Period najveće profesionalne aktivnosti Julke Hlapec jesu dvadesete i tridesete godine 20. veka. Podjednako uspešno se bavila naukom i književnošću. Pisala je naučne studije (istorija, sociologija, nauka o književnosti), publicističke tekstove, književnu kritiku, eseje, romane i putopise. Saradivala je sa brojnim časopisima međuratnog perioda (*Letopis Matice srpske, Ženski pokret, Život i rad*). Objavljivala je na srpskom i češkom jeziku. Pored niza članaka, publikovala je osam knjiga. U ovom radu biće predstavljene najznačajnije tačke u naučnoj karijeri Julke Hlapec Đorđević, sa posebnim akcentom na njen feministički angažman i na doprinos feminističkoj sociologiji.

Ključne reči: Julka Hlapec Đorđević, *Sudbina žene. Kriza seksualne etike*, (jugoslovenski) feminizam, feministička sociologija, istorija nauke

Živeti ne znači samo zarađivati i udovoljiti svojim vlastitim potrebama, nego žibeti znači biti budan, svestan svega onoga, što oko nas i u nama biva.

Julka Hlapec Đorđević

I tako, naravno, usred svega, sa stanjem sveta kakvo jeste, i ljudskom vrstom na ivici izumiranja, evo mene kako pišem jedan mejl o seksu i prijateljstvu. Za šta drugo vredi živeti?

Sali Runi

Kada bi se pisala istorija feminizma u Srbiji, odnosno u Jugoslaviji, ime Julke Hlapec Đorđević ne samo da ne bi moglo da se izostavi, već bi poglavlje o njenom feminističkom delovanju moralo biti jedan od najobimnijih delova ove zamišljene knjige. I ne samo te knjige. Slobodno se može tvrditi da njen angažman prevazilazi lokalne okvire i preliva se i u evropski kontekst, te bi ova autorka, nakon što njeno delo lokalno kontekstualizujemo i osvetlimo njegov značaj i značenje, našla neupitno mesto i u nekoj budućoj istoriji evropskog feminizma.

Biografska skica

Julka Hlapec Đorđević je rođena 1882. godine u Starom Bečeju u imućnoj i uglednoj porodici Ivana Đorđevića i Teodore Peše (iz Vršca). Obe porodice, i očeva i majčina, bile su veleposedničke i ulagale su u obrazovanje svoje (uglavnom muške) dece: otac, ujaci i deda sa majčine strane bili su fakultetski obrazovani. Julka Đorđević¹ je završila osnovnu školu u Bečeju, a srednju školu u privatnom francuskom internatu *Notre Dame de Sion* u Beču gde je živela nakon očeve smrti (1896). U Ljubljani je položila maturu iz klasičnih jezika, a slavistiku je studirala u Beču, gde je 1906. sa svega 24 godine doktorirala sa temom iz oblasti istorije – *Podvojvoda Jovan Monasterlija*. U biografskim napomenama o Julki Hlapec Đorđević navodi se podatak da je bila prva žena doktor nauka u Austrougarskoj. Neposredno nakon odbrane doktorata udala se za oficira Zdenjka Hlapca poreklom iz Češke sa kojim je do kraja Prvog svetskog rata živela najpre u Češkoj, pa u Galiciji, a potom u Beču, gde provodi Prvi svetski rat. Nakon rata nastavlja svoj život u Češkoj, gde je radila i na uspostavljanju i jačanju jugoslovensko-čehoslovačkih veza. U braku sa Zdenjkom Hlapcom imala je dve ćerke (Doru i Vjeru). Najintenzivniji period njenog stvaralaštva jesu međuratne godine kada saraduje sa brojnim časopisima, objavljuje članke i knjige i kada je aktivna u feminističkim organizacijama, jugoslovenskim i internacionalnim. Nakon Drugog svetskog rata, koji provodi u Pragu, Julka Hlapec Đorđević se povlači iz javnog života i umire 1964. godine u Usti na Labi na severu Češke gde je živela sa jednom od ćerki (koja je bila lekarka). Sudbina njene zaostavštine nije poznata.

---

¹ Kao kršteno ime navodi se i Julija (v. Спасовић 2016).

Oblasti rada

Rad Julke Hlapec Đorđević se može grupisati u tri velike oblasti: naučni rad, publicistika i književnost.² Prema predloženim klasifikacionim kategorijama, nauka, publicistika, književnost, nije moguće strogo raščlaniti tekstove Julke Hlapec Đorđević zbog njihovih karakteristika i zbog oblika i načina publikovanja ovih radova. Najveću poteškoću u pisanju neke buduće bibliografije predstavljalo bi predmetno i metodološko razdvajanje naučnog rada od publicistike jer se naučne studije jednim delom preklapaju sa publicistikom i dalje specifikovano esejistikom, tj. neke od članaka objavljenih u periodici teško je svrstati isključivo u publicistiku ili isključivo u naučni rad. Ovo je posledica toga što je Julka Hlapec Đorđević u velikoj meri koristila periodiku, više nego bilo koju drugu platformu, kao prostor za plasiranje sopstvenih tekstova različitih žanrova. Ova žanrovska, pa i metodološka, podvojenost i hijatičnost vidljiva je već u naslovima njenih kompilatornih knjiga gde je tematski razvrstala i objedinila tekstove mahom objavljene u štampi. U naslovima ovih knjiga (v. naredni odeljak ovog rada) stoje dva žanrovska termina: eseji i studije (o feminizmu). Dakle, eseji bi bili oni tekstovi koji nisu opremljeni naučnom aparaturom i pripadali bi šire gledano publicističkom radu, dok bi studije bile naučni tekstovi koji se odlikuju naučnom terminologijom i metodologijom izvođenja zaključaka, citatnošću, spiskom referenci i sl.

Julka Hlapec Đorđević je bila posvećena publicističkom radu sve vreme tokom koga aktivno piše. Paralelno sa opširnijim studijama i temeljnijim knjigama piše tekstove za časopise. Zbog toga što su publicistički tekstovi istovremeno i tekstovi iz specifičnih oblasti poput sociologije, istorije ili nauke o književnosti, ovaj rad preklapa se sa ostalim oblastima i granice ovog segmenta njene delatnosti su najporoznije. Ipak, smatram da je opravdano diferencirati ovo stvaralačko polje smeštajući u njega niz članaka objavljenih u međuratnoj periodici. Jedino je takvim izdvajanjem i apostrofranjem publicističkog rada moguće sagledati raspon aktivnosti Julke Hlapec Đorđević u celini i posebno njen *periodički* angažman. Njeni tekstovi u većoj ili manjoj meri su oblikovali ili menjali (dotadašnji) diskurs časopisnih svezaka. Sa druge strane, dinamičan časopisni život međuratnih decenija svakako je uticao na način na koji je ova autorka artikulisala ideje za koje se zalagala te je zahvaljujući reakcijama i recepciji, a neretko i otporima, oblikovala diskurs

² Istoričarka Ivana Spasović delatnost Julke Hlapec Đorđević deli u pet celina: istoriografija, dnevnički zapisi o Beču u Prvom svetskom ratu, sociološki eseji i studije, feministički tekstovi i književna dela (Спасовић 2016, 36).

svojih radova i brusila polemičku oštricu kojoj je u određenim momentima bila sklona/primorana pribeći.

Naučni rad Julke Hlapec Đorđević grana se u najmanje tri oblasti: istorija, sociologija, nauka o književnosti, a mogao bi se i detaljnije specifikovati i podeliti na još poddisciplina.

Centralna studija u naučnom radu *u oblasti istoriografije* bio bi njen doktorat naknadno objavljen 1908. godine u *Letopisu Matice srpske*³ „Podvojvoda Jovan Monasterlija“.⁴ Istoriografska istraživanja ovog tipa vezuju se za najraniji period intelektualne biografije Julke Hlapec Đorđević. Njih nakon Prvog svet-skog rata u najvećoj meri zamenjuju sociološke studije i radovi iz oblasti književnosti, bilo da je reč o pisanju o književnosti ili pisanju beletristike.

Temeljnou studijom *u oblasti sociologije* možemo smatrati knjigu *Sudbina žene. Kriza seksualne etike* (1930). Ovoj knjizi prethodio je niz članaka u jugoslovenskoj štampi u kojima je obrađivala slične teme, a temama iz knjige će se vraćati i tokom tridesetih godina, takođe dominantno u periodici. Istraživanja Julke Hlapec Đorđević u oblasti sociologije vremenski se poklapaju sa institucionalizacijom sociologije kao discipline u Srbiji/Jugoslaviji. I dok su doprinosi Julke Hlapec Đorđević ostalim oblastima, istoriji i posebno književnosti, u određenoj meri opisani, njen doprinos kako konkretnim sociološkim istraživanjima, tako i teorijsko-metodološkom utemeljenju ove naučne discipline, ni u jednom aspektu nije razmatran.

Julka Hlapec Đorđević se deklarativno i suštinski opredeljuje za sociološki pristup odabranim temama: položaj žene u društvu, patrijarhat, brak, porodica, prostitucija, položaj dece. Njeno interesovanje i naučno angažovanje u ovoj oblasti smešteno je u vreme kada se narečena naučna disciplina konstituise u kontekstu jugoslovenske nauke. Dvadesetih i tridesetih godina 20. veka nastaju prvi specijalizirani sociološki časopisi (*Društveni život*, 1920),⁵ osnivaju se sociološki institut (1920),⁶ sociološko društvo (Društvo

³ Reč je o dva broja ovog časopisa: 247, sv. 1 i 248, sv. 2.

⁴ O ovom radu detaljno piše Спасовић 2016.

⁵ Časopis koji se smatra prvim sociološkim časopisom jeste *Društveni život*, čiji je glavni i odgovorni urednik bio Marko Kostić, a sekretar redakcije je bio Fedor Nikić. Fedor Nikić je bio aktivni saradnik jugoslovenskih feminističkih organizacija. Možemo reći da je Fedor Nikić bio veza između aktuelnih i institucionalnih socioloških istraživanja i feministkinja. Posebno je značajno podsetiti da je Fedor Nikić bio jedan od organizatora i učesnika socioloških tečajeva koje su organizovale feministkinje u međuratnom periodu. Sve ovo ukazuje na činjenicu da su postojale čvrste veze međuratnog feminizma i nastajućih stručnih/naučnih društava i recentnih naučnih pristupa.

⁶ Institut za antropogeografiju, sociologiju i ekonomiju osnovan je pri Univerzitetu u Beogradu 1920. godine zahvaljujući privatnim donacijama.

za sociologiju i društvene nauke, 1920, 1935),⁷ i katedra za sociologiju, na tadašnjem Pravnom fakultetu u Beogradu (1932), da bi se krajem tridesetih godina sociologija uvela i kao obavezni predmet na osnovnim studijama.⁸ Ukoliko bismo samo ove faktografske činjenice posmatrali, onda već na osnovu njih možemo da kažemo da kontekst delovanja Julke Hlapec Đorđević implicira da je odabirom upravo sociološkog pristupa pokazala vrhunsku aktuelnost, modernost i naučnu recentnost, te da su njeni tekstovi, kasnije potisnuti i isključeni iz istorije socioloških i uopšte humanističkih istraživanja u Jugoslaviji, u svom vremenu bili deo najaktuelnijih jugoslovenskih naučnih tokova. Čak ni apostrofiranje sociološkog pristupa, kako od strane same autorke, tako i od recentne naučne kritike tog vremena (Ksenija Atanasijević⁹), nije uticalo na prepoznavanje Julke Hlapec Đorđević kao jedne od utemeljivača socioloških istraživanja u Jugoslaviji.

Kada je o književnosti reč, Julka Hlapec Đorđević piše i tekstove o književnosti i samu književnost (romani, putopisi, prozaide), bavi se dakle i *naukom o književnosti* i njenim predmetom. U tom smislu ova oblast njenog rada grana se u nekoliko smerova: pisanje beletristike, književne kritike, analitičkih tekstova – studija i eseja o književnim delima, autorima i fenomenima. Glavni radovi iz oblasti nauke o književnosti prikupljeni su u knjizi *Studije i eseji o feminizmu 2. Feminizam u modernoj književnosti*, gde Julka Hlapec Đorđević postavlja najpre temelje feminističke književne kritike, ali piše i studije iz oblasti istorije književnosti. Ovo polje rada Julke Hlapec Đorđević je najtemeljnije istraženo od svih njenih delatnosti, i to zahvaljujući tome što se obnova interesovanja za ovu autorku dogodila upravo u krugovima istraživač(ic)a čije je primarno usmerenje proučavanje književnosti.¹⁰

⁷ Paralelno sa osnivanjem prvog specijaliziranog sociološkog časopisa intenzivirale su se i aktivnosti za osnivanje i sociološkog društva, koje je posle nekoliko neuspešnih pokušaja osnovano 1935. godine (Sociološko društvo, pa Društvo za sociologiju i društvene nauke).

⁸ Detaljnije o istoriji proučavanja sociologije u Srbiji/Jugoslaviji i njenoj institucionalizaciji v. Антонић 2022.

⁹ Ksenija Atanasijević u više navrata akcentuje upravo sociološki pristup u studijama Julke Hlapec Đorđević.

¹⁰ Neke od studija koje u ovom kontekstu treba pomenuti su (redosled dat po abecednom redu):

1) Јенстерле-Долежал, Аленка. 2016. „ГенеалогИја у јужнословенском роману 20. века: Зофка Кведер и Јулка Хлапец-Ђорђевић“ *Књижевност: часопис за студије књижевности, рода и културе* 6 (6), online;

2) Jensterle-Doležal, Alenka. 2020. „Nation (Transnationality), Gender and Politics in the Feminist Work of Julka Chlapec-Djordjević“. *Књижевност: часопис за студије књижевности, рода и културе* 10 (10), online;

Zajednički imenitelj svih oblasti u kojima je Julka Hlapec Đorđević bila aktivna jeste feminizam. Feminizam kao skup ideja koje treba da poboljšaju uslove života žena, kao i opšti položaj žena u društvu, jeste krovni pojam i natkriljujući epistemološki korpus celokupne delatnosti Julke Hlapec Đorđević. Zbog toga smatram da se feministička esejistika, odnosno delovanje u oblasti feminizma ne može izdvojiti kao posebno odeljen segment rada Julke Hlapec Đorđević, jer feministička delatnost ove autorke nije samo deo, odnosno segment njenog angažmana i stvaralaštva. Njen rad u oblasti sociologije, književnosti, pa čak i u historiografiji, u prvom redu je feministički, jer bilo da piše o književnosti, bilo da analizira društvene pojave ili rekonstruiše biografije, ona piše sa pozicija feminizma i zbog feminizma.

Kada bismo promenili kriterijum razvrstavanja, kao klasifikacioni okvir uzeli feminizam i želeli da pokažemo u kojim sve oblastima unutar ovog koncepta Julka Hlapec Đorđević ostvaruje doprinos, onda bi njeni radovi mogli da budu podeljeni na tri segmenta: teorijski feminizam, feministička kritika i feministička književnost.¹¹ Sve ove oblasti podržane su društvenim

3) Koh, Magdalena. 2015. „Majstorice feminističkog eseja“. *Књижевна историја* 47 (157): 209–232;

4) Милинковић, Јелена. 2014. „Тематизација љубавне приче у роману *Једно дописивање* Јулке Хлапец Ђорђевић“. *Зборник Мајнице српске за књижевност и језик* 62 (1): 167–184;

5) Милинковић, Јелена. 2014. „Дописивање *Једно дописивање*: три фрагмента о роману *Једно дописивање* Јулке Хлапец Ђорђевић“. *Свеске, часопис за књижевност, уметност и културу* 111: 135–142;

6) Milinković, Jelena. 2013. „Susreti kultura u romanu *Jedno dopisivanje* Julke Hlapec Đorđević i putopisu *Novi svet ili U Americi godinu dana* Jelene Dimitrijević“ U *Šesti međunarodni interdisciplinarni simpozijum „Susret kultura“*, *Zbornik radova, Knjiga II*, ur. Ivana Živančević Sekeruš, 1261–1272. Novi Sad: Filozofski fakultet.

7) Милинковић, Јелена. 2012. „Особеност приповедачког поступка у роману *Једно дописивање* Јулке Хлапец Ђорђевић“. У *Језици и култури у времену и његовом простору* *И, њемајски зборник*, ур. Снежана Гудурић, 599–610. Нови Сад: Филозофски факултет.

8) Svirčev Žarka. 2021. „Ibzen jugoslovenskih feministkinja“. U *Zbornik radova: Jedanaesti međunarodni interdisciplinarni simpozijum „Susret kultura“*, ur. Ivana Živančević-Sekeruš, Željko Milanović, Zoran Paunović, 154–165. Novi Sad: Filozofski fakultet.

9) Svirčev, Žarka. 2020. „Žene na putu: potisnuti narativ srpske/jugoslovenske kulture“. *Knjiženstvo: časopis za studije književnosti, roda i kulture* 10 (10), online;

О Јулки Хлапец Ђорђевић писано је и у ширим контекстима у књигама Ђурић, Владимир. 2019. *Француска веза: стваралаштво српских списатељица прве половине XX века у контексту француске културе и књижевности*, Нови Сад: Академска књига; Kolarić, Ana. 2021. *Periodika u feminističkoj učionici*, Beograd: Fabrika knjiga; Petrović, Jelena. 2019. *Women's Authorship in Interwar Yugoslavia*. Palgrave Macmillan.

¹¹ О овоме сам писала у Милинковић 2012.

aktivizmom, koji se oblikovao kroz učešće u radu feminističkih organizacija, domaćih i internacionalnih.¹² Zbog toga, sintagma iz naslova ovog rada, feministička biografija, u slučaju Julke Hlapec Đorđević predstavlja gotovo oksimoronski spoj reči – drugačija do feministička, biografija Julke Hlapec Đorđević i ne može biti.

Iako su odnosi Julke Hlapec Đorđević sa drugim feministkinjama i intelektualkama bili složeni, značaj njenog rada je bio prepoznat. Važna svedočenja o ovoj vrsnoj intelektualki ostavila je njena koleginica i saborkinja Ksenija Atanasijević. Njeni tekstovi su među prvim napisanim radovima o Julki Hlapec Đorđević i predstavljaju recentnu, neposrednu, autorki savremenu recepciju. Imajući i sama iskustvo feminističkog delovanja, aktivističkog i teoretskog, ali imajući i iskustvo života intelektualke u sredini nenaklonjenoj „ženskoj pameti“, Ksenija Atanasijević je u nekoliko navrata sa punim razumevanjem i pronicljivo pisala o Julki Hlapec Đorđević, uviđajući značaj pristupa feminističkim pitanjima koje Julka Hlapec zastupa, opisujući je kao „jednu svesnu ženu, otvorene inteligencije, složenih duševnih stremljenja, i nikakvim predrasudama nekočene neposrednosti“ (Атанасијевић 1932, 148).¹³

Knjige Julke Hlapec Đorđević

Julka Hlapec Đorđević je jedan deo svojih radova prikupila i objavila u okviru knjiga. Knjige, kao i članke, objavljivala je na srpskom i češkom jeziku. Već sami naslovi ovih publikacija jasno reprezentuju oblike praktikovane feminističke delatnosti: teorijsku, kritičku i beletrističku. Reč je o publikacijama koje hronološki date grade sledeći niz: *Crtice iz poslednjih godina carevine Austrije (1914–1918)* (1922), *Sudbina žene. Kriza seksualne etike* (1930), *Jedno dopisivanje, fragmenti romana* (1932), *Osudná chvíle feministického hnutí* [Sudbonosni trenutak feminističkog pokreta] (1933), *Osećanja i opažanja* (1935), *Studije i eseji o feminizmu* (1935), *Z cest po domově (Jugoslavie)* [Od putovanja do kuće (Jugoslavija)] (1936), *Feministické úvahy: K feministické problematice* [Феминистичка разматрања] (1937), *Studije i eseji o feminizmu II. Feminizam u modernoj književnosti* (b. g, verovatno 1936. ili 1937).

¹² Pored rada u feminističkim organizacijama Julka Hlapec Đorđević je bila aktivna i u bilateralnim organizacijama koje su se ticale jugoslovensko-čehoslovačkih odnosa.

¹³ Ostali radovi Ksenije Atanasijević o Julki Hlapec Đorđević u Atanasijević 2008.

Kao što je moguće videti, većinu knjiga Julka Hlapec Đorđević objavila je tokom tridesetih godina 20. veka, međutim, značajan broj eseja i studija koje su tada štampane u okviru knjiga, ranije su, tokom dvadesetih godina, objavljeni u periodici. I tokom dvadesetih i tokom tridesetih godina 20. veka Julka Hlapec Đorđević je intenzivno saradivala sa brojnim časopisima među kojima je najplodotvorniju saradnju imala sa *Letopisom Matice srpske*, *Ženskim pokretom* i časopisom *Život i rad*.

Od svih knjiga koje je objavila jedino je roman *Jedno dopisivanje* imao više izdanja. Ovaj roman je svoje prvo savremeno izdanje opremljeno pogovorom Svetlane Slapšak dobio u Prosvetinoj ediciji *FEMINA*¹⁴ 2004. godine. Ipak, prvo podsećanje posle niza decenija na Julku Hlapec Đorđević bilo je objavljivanje temata posvećenog ovoj autorki u časopisu *ProFemina* 1996. godine (br. 5–6). Tada je u okviru rubrike *Književna prošlost* objavljen tekst Julke Hlapec Đorđević „Sudbina žene“ i radovi Svetlane Slapšak i Svetlane Tomić o njoj. Manje je poznata činjenica da je roman *Jedno dopisivanje* preštampan u okviru knjige *Od nadrealizma ka modernizmu. Romani srpske avangarde 2* gde je kontekstualizovan u okviru korpusa srpskog/jugoslovenskog avangardnog romana (up. Тешић 2011). Poslednje aktuelno izdanje ovog dela objavljeno je u ediciji *Savremenice* izdavačke kuće Laguna, gde je *Jedno dopisivanje* štampano uz roman *Plava gospođa* Milice Janković pod jedinstvenim naslovom *Nove ljubavi* i sa mojim predgovorom (Milinković 2018).¹⁵ Kao zajednička tačka ova dva romana uzeta je njihova tematska veza – ženska preljuba – i sličnosti u konceptu glavnih junakinja (*nova žena, advanced woman*). Za razliku od romana *Jedno dopisivanje*, ostale knjige Julke Hlapec Đorđević nisu iznova štampane. Takođe, nisu prikupljeni svi članci iz periodike koje je objavljivala tokom 20-ih i 30-ih godina 20. veka. Sem saradnje sa časopisom *Ženski pokret*, koja je donekle opisana u zborniku radova posvećenom ovom časopisu (Миљинковић и Свирчев, 2021) gde je delatnost Julke Hlapec Đorđević u više tekstova tematizovana, nije naučno istražena saradnja ove autorke sa ostalim časopisima. U tom kontekstu bilo bi veoma plodotvorno bibliografski i problemski ispitati saradnju sa *Letopisom Matice srpske* i posebno sa socijaldemokratskim časopisom *Život i rad*. Sa ovim časopisom Julka Hlapec Đorđević ne samo da je saradivala, već je i u okviru izdavačke delatnosti ovog časopisa objavila svoju knjigu eseja o feminizmu iz 1935. godine. Pravljenje hrestomatije odabranih, ili čak, sabranih tekstova ove autorke iz časopisne produkcije predstavlja posao koji nam kao feminističkoj naučnoj zajednici tek predstoji.

¹⁴ Urednica ove edicije bila je pesnikinja Radmila Lazić.

¹⁵ O ovom izdanju pisano je na sledećim mestima Šljukić 2019, Svirčev 2021a.

Ipak, ne može se reći da recepcija ove autorke ne postoji i potrebno je istaći činjenicu da se o njoj sve više piše, ali uglavnom u naučnim krugovima.¹⁶ Vidljivo naučno interesovanje posledica je intenziviranja savremenih istraživanja međuratnog feminizma u Kraljevini SHS/Jugoslaviji. Naime, proučavanje feminističkih ideja i dela u ovom periodu nužno vodi i ka istraživanju delovanja Julke Hlapec Đorđević.

Teorijsko zasnivanje feminizma

Temeljnou studijom i polaznom tačkom u razumevanju problema feminizma može se smatrati studija *Sudbina žene. Kriza seksualne etike*. Zbog toga će u narednim delovima teksta biti predstavljena ova knjiga.

Sudbina žene. Kriza seksualne etike je objavljena 1930. godine u Ljubljani i ima podnaslov *Dve sociološke studije*. Sastoji se, kako je i naslovom i podnaslovom sugerisano i imenovano, iz dva samostalna teksta.

Prvi deo knjige, studija „Sudbina žene“, bavi se „sudbinom“ žene, odnosno analizom procesa, društvenih mehanizama i instituta i ideologija koji su ženu tokom istorije postavili u podređenu poziciju. Studija se sastoji iz sedam poglavlja i spiska literature na kraju. U literaturi su navedene reference na engleskom, nemačkom, francuskom, češkom i srpskom jeziku. Poglavlja su sledeća: „Čovek i žena“, „Seksualno diferenciranje i specializiranje žene“, „Maskulino orientisanje našeg društva“, „Pokušaji reformisanja ženina života“, „Biolološko fiziološki uslovi emancipacije žene“, „Sociološki uslovi emancipacije žene“ i „Za izjednačenje čoveka i žene“. Već sami naslovi poglavlja upućuju na tematiku i sadržinu ove studije, a njihov redosled na njenu unutrašnju dinamiku i argumentaciju. Julka Hlapec Đorđević prvo opisuje zatečeno stanje u odnosima muškaraca i žena, odnosno analizira položaj muškaraca/žena u društvu ukazujući na njihovu neravnopravnost i na žensku potčinjenost i drugost u društvu/kulturi/civilizaciji uopšte.

Već na samom početku studije, ona ukazuje na snagu i značaj imenovanja, na moć jezika. Razumevajući snagu i potencijal jezika, odnosno njegovu normativnost sa jedne strane, a njime uslovljenu determinisanost ideja i predstava sa druge strane, Julka Hlapec Đorđević zaključuje da je supremacii

¹⁶ S obzirom na širinu opsega njene delatnosti, kao i na činjenicu da je Julka Hlapec Đorđević objavila vrlo provokativan, intrigantan i danas aktuelan roman (koji ima i savremeno popularno izdanje), te da je i kao ličnost bila beskompromisna, i ima nesvakidašnju biografiju, recepcija ove autorke bi se opravdano mogla očekivati, na primer, i u popularnoj kulturi.

ja muškarca i podređenost žene već upisana kroz njihova imenovanja. Samim imenom čovek,¹⁷ muškarac je oslovljen kao onaj koji je opšti, za razliku od žene koja je svojim imenom svedena na generativnu i biološku funkciju one koja rađa. Tim povodom Julka Hlapec Đorđević vrlo pronicljivo zaključuje sledeće:

Fizičko materinstvo, koje tereti samo ženu, izazvalo je mišljenje da je ona isključivo stroj za plodjenje. To pokazuje ime čoveka i žene: Čovek, čovečanstvo, l'homme, l'humanite, tu se svudi naglašava muško, dok se žena identifikuje sa svojim generativnim organima. Reč mati dolazi od materice. Staroindijski izraz gina, grčki ginai, latinski generatrix, slovenski žena, znači uglavnom rađanje. Čovek označuje celinu, žena deo, seksualni organ (Đorđević 1930, 9).

Pokušavajući da ospori svaku esencijalistički motivisanu argumentaciju ženine potčinjenosti, autorka nastoji da dijahronijskim pristupom pokaže uzročno-posledične veze koje su dovele do zatečenog stanja među polovima, te da objasni uslovljenost ženinog položaja dominantnim razumevanjem seksualnosti, biologije, fiziologije i sledstveno tome materinstva, kroz istoriju i različite društvene sisteme, politike i ideologije, čime anticipira ideje Simon de Bovoar (Simone de Beauvoir) i drugog talasa feminizma. Nakon toga nastoji da dâ rešenja, odnosno da ponudi moduse kojima bi se ovakvo detektovano stanje položaja žene i relacija sa muškarcima popravilo, te kako bi se došlo do kretanja ka jednakom položaju muškaraca i žena u društvu. Ponuđena rešenja tiču se drugačijih bioloških, fizioloških i socioloških modaliteta.

Početna premisa ovog teksta Julke Hlapec Đorđević, kao i njene feminističke ideologije u načelu, jeste da polna podela nije esencijalna, odnosno da podela na različite polove, koji imaju različit nivo društvene moći ili je uopšte nemaju, nije zasnovana na biološkim ili bilo kojim drugim datostima, već je kroz istoriju društveno konstruisana: žena nije prirodno subordinisana. Navodeći paralelne primere iz životinjskog sveta Julka Hlapec Đorđević pokazuje da podela na poslove privatnog i javnog, odnosno podela po kojoj je ženino mesto determinisano njenom biologijom, odnosno mogućnošću rađanja, uz decu i kuću, a mesto muškarca u javnosti nije ništa drugo do nametnuta postavka. Ona piše:

Čovek se fizički i duševno podizao i radeć na duhovnom i materialnom razvitku čovečanstva, postao je homo sapiens, diferencirajući se i specijalizirajući se individualno. Žena, upućena na uski i jednoliki delokrug, i seksualno ap-

¹⁷ Julka Hlapec Đorđević u skladu sa duhom jezika i vremena u kome piše, imenicu čovek koristi u značenju „muškarac“, a ne kao nadpojam koji imenuje osobe bez obzira na pol i rod.

sorbovana, mogla se diferencirati i podizati jedino u smeru seksualnom [...] Različitost mentaliteta čoveka i žene bez sumnje ima za njih sudbonosne posledice. Vrline čovekove, stečene u borbi za opstanak, čine ga sposobnim za savladavanje teškoća života. Osobine žene, sputane okovima biološke opterećenosti i podržavane seksualnim uticajima, mogu biti od značaja za umnožavanje vrste, ali su na štetu njezina individualiteta (ibid, 10–11, 14).

Upravo ovaj individualitet je kategorija na kojoj insistira Julka Hlapec Đorđević u svojim analizama položaja žena u društvu. Svi njeni apeli idu ka tome da se govori o individuama, odnosno o individualnosti, a ne o biologijom uslovljenim bićima u načelu. Ona smatra da su društva maskulino orijentisana: „izgrađena na njegovoj (muškarčevoj – prim. J. M.) hegemoniji“, da se civilizacija održava „eksploatacijom žene na socialnom, kulturnom i ekonomskom polju“, i da je brak osnovna kategorija ženine represije čije je glavno geslo: „potčinjenost žene“ (ibid, 14).¹⁸ Kao glavne društvene fenomene, koji pokazuju odnos koji društvo ima prema ženama, Julka Hlapec Đorđević izdvaja odnos prema vanbračnoj deci i prostituciju.

U poglavlju „Pokušaji reformisanja ženina života“ dat je istorijski pregled emancipatorskih i feminofilnih politika i pokreta: rano hrišćanstvo, Francuska revolucija, revolucije u srednjoj Evropi 1848. godine, socijalizam. Ovde su, takođe, izdvojene i neke od ličnosti koje su zaslužne za napredak u razumevanju položaja žena. Uvodna ideja ovog poglavlja jeste ta da položaj žene ne sme biti u diskrepanciji sa društvenim razvitkom, odnosno da što su društva kroz istoriju razvijenija to im je teže breme žene koja je „ekonomski nesamostalna, intelektualno nerazvijena i zavisna od direktne pomoći čoveka“. Zbog toga se već na samom početku citira (čuvena) rečenica Dositeja Obradovića: „Neka se ne uzda jedan narod nikad do veka k prosvetlenu razuma doći u kojemu žene u prostoti i varvarstvu ostaju“ (ibid, 17, 18). Osnivačicom feminizma Julka Hlapec Đorđević smatra Olimp de Guž (Olympe de Gouges) jer je „prva precizirala želje svog pola za slobodu i ravnopravnost“ (ibid, 18). Različiti društveni događaji i različite ideologije dovele su do toga da je, smatra autorka, preokret u životu žena u „poslednjih sto, pogotovo poslednjih pedeset godina“ ogroman, ali to ne znači da je feministički problem praktično rešen (ibid, 21). Zbog toga ističe dve glavne tačke na kojima bi trebalo da se zasniva reforma društava i promena ideja o ženi koje bi dovele do radikalne promene u životima žena. Prvi se tiče razumevanje materinstva, gde je preduslov racionalizacija rađanja. Neophodno je razvojem kontra-

¹⁸ U citiranim rečenicama u prethodna tri pasusa Julka Hlapec Đorđević anticipira ideje koje Simon de Bovoar zastupa u svojoj knjizi *Drugi pol*, čije prvo izdanje izlazi 1949. godine. Na ovu paralelu ukazujem i u: Милинковић 2012, 318.

ceptivnih sredstava omogućiti racionalizaciju rađanja čime će se poboljšati „ženin položaj i dati ženi viši značaj u čovečanstvu i kao generativno biće. Rođenje deteta smatraće se za delo, dok se sada u njemu vidi jedna manje više prirodnim zakonima nametnuta organska funkcija“ (ibid, 25). Drugi se tiče socijalno-ekonomske politike država koje će na prvom mestu olakšati brigu o deci, a na drugom mestu omogućiti radnu delatnost žene, kako bi se ekonomski i privredno osnažila.

Druga studija „Krizna seksualne etike“ sastoji se iz osam poglavlja i spiska literature u kome su, kao i u prethodnom slučaju, pobrojani tekstovi na različitim jezicima – ovde su tekstovi na francuskom, nemačkom, engleskom i češkom jeziku. Poglavlja su naslovljena na sledeći način: „Evolucija seksualne etike“, „Uzroci seksualno etičke krize“, „Moderno shvatanje seksualizma“, „Racionaliziranje rađanja“, „Brak“, „Slobodna ljubav“, „Prostitucija“, „Zaključak“. U ovom radu Julka Hlapec Đorđević razmatra aktuelne probleme seksualne etike i njihove reperkusije na svakodnevni život žena, a time i na brojne društvene odnose. Kao i prethodni tekst i ovaj je naučno zasnovana studija, teorijsko-metodološki potkrepljena i opremljena relevantnom literaturom. I ovde Julka Hlapec Đorđević kombinuje dijahronijski i sinhronijski pristup problemu, odnosno sagledava problem i njegove transformacije i modifikacije kroz istoriju ljudske civilizacije, a paralelno sa takvim pristupom analizira temu u aktuelnom trenutku mapirajući odabrani „fenomen“ u različitim državama i društvenim sistemima. Na taj način dobijamo temeljnu argumentaciju potkrepljenu analizom brojnih primera. Glavna tema ove studije jeste seksualna etika, čime ovaj tekst praktično predstavlja dalju razradu glavnih ideja iz prethodne studije: nadovezuje se na neke od zaključaka i određene teze dodatno produbljuje i temeljnije argumentuje. Ono što se ističe kao glavni i zajednički sadržalac jeste pitanje racionalizacije rađanja i posledično tome pitanje položaja (vanbračne) dece. Neki od najupečatljivijih, najhrabrijih i najtačnijih redova celokupnog međuratnog perioda o ovim pitanjima napisani su u ovoj studiji.

Julka Hlapec Đorđević polazi od zaključaka o postojanju tri faze u razvoju seksualnih odnosa između čoveka i žene: 1) doba primitivnog nagona, 2) porodično doba i 3) doba lične ljubavi. Ovu podelu preuzima od profesora sociologije Franca Milera Lajera (Franz Müller Lyer) i dopunjuje je tezama Roze Majreder (Rosa Mayreder). Za obe citirane koncepcije je karakteristično da treći stupanj u razvoju seksualnih odnosa odlikuje intelektualizam i individualizam, te spoj duhovnog i telesnog, odnosno čulnog i nadčulnog. Smatrajući da se u vremenu u kome piše, muškarac i žena nalaze u dobu lične ljubavi, odnosno da teže sintetičkom jedinstvu, Julka Hlapec Đorđević najviše

pažnje posvećuje upravo ovoj etapi naglašavajući pri tom da nastupa kritično stanje i da tema seksualnosti postaje jedna od najintenzivnije obrađivanih jer „broj publikacija i predavanja o seksualnom problemu raste neverovatno“ (ibid, 41). U daljem tekstu autorka nastoji da definiše uzroke seksualno-etičke krize. Jedan od glavnih i dominantnih uticaja na formiranje seksualno-etičkih normi pronalazi u hrišćanskim dogmama, odnosno u zakonima i pravilima hrišćanske hijerarhije jer je, smatra Julka Hlapec Đorđević, crkva davala smernice, kojima su se kretale sve duševne i telesne – pa i seksualne emanacije čoveka (ibid, 42). Međutim, moderno doba, razvoj nauke i tehnološki napredak, slabe uticaj crkve i donose promene u društvenim relacijama. Seksualna etika zasnovana na starim modelima još uvek nije, smatra Julka Hlapec Đorđević, pronašla moderan, nov oblik u skladu sa velikim društvenim promenama i zato se nalazi u dubokoj krizi, što vrlo slikovito opisuje:

Nova moralna načela i pravila potkopala su fundamente građevine, koja je stolicima zidana i doterivana, u raznim svojim odeljenjima obuhvatala sve oblike seksualne uzajamnosti. Delo to je porušeno i rastrgano. Neki zubom vremena nagriženi sudovi već su se srušili, drugi još stoje i ukazuju prividno izvesnu stabilnost, ali najmanji udar dovešće ih k padu. Kriza seksualne etike je tu i ne da se prezreti (ibid, 45).

Presudan momenat u drugačijem razumevanju seksualnosti, odnosno moralnih normi i njihove podjednake obligatnosti i prema muškarcima i prema ženama, jeste razvoj prirodnih nauka koje pokazuju karakteristike ljudskog tela i njegove hromozomske odlike, kao i intelektualizacija koja je dovela do toga da je seksualnost postala jedna ogromna moć u ljudskom životu. Upravo ta intelektualizacija seksualnosti „ruši dosadanji zakon seksualne etike. Ona približava čoveka i ženu, vodi ih u sfere gde su jednaki i nivelizira razlike, koje u njima podižu surovi nagoni i koje su se jednostranim vaspitanjem razvile do ekstremnosti“ (ibid, 47). Cilj reforme seksualne etike odnosno drugačijeg razumevanja seksualnog ponašanja prema Julki Hlapec Đorđević treba da bude poštovanje individualizma, odnosno singularno posmatranje i analiza, a ne opšti i generalizujući zaključci i, podjednako važno, jednaki kriterijumi za muškarce i žene: ne smeju postojati dvostruki standardi za procenu dobrog/lošeg, dozvoljenog/zabranjenog u slučaju muškog odnosno ženskog ponašanja. Dosadašnja seksualna etika nije bila primerena jer je, smatra ona, proizvela „tipične predstavnike čovečanstva, seksualno razvratnog muškarca i intelektualno zakržljavenu ženu“ (ibid, 49).

Naredna poglavlja lociraju i analiziraju glavne probleme: racionalizacija rađanja je preduslov prevazilaženja seksualno-etičke krize, preduslov osloba-

đanja žene i izjednačavanja čoveka sa ženom. Julka Hlapec Đorđević ukazuje na kompleksnost koju ovo pitanje nosi sa sobom, na njegovu premreženost sa religioznim, socijalnim, ekonomskim i političkim momentima. Racionalizacija rađanja je jedna od glavnih tema o kojima ona piše. Dovoljno je pogledati njene tekstove u časopisu *Ženski pokret* i sagledati sav značaj koji je pridavala ovoj temi, te radikalnost pristupa zbog koga je došla u sukob sa urednicama časopisa, nakon čega je i ova saradnja prekinuta (za bibliografiju tekstova Julke Hlapec Đorđević u ovom časopisu videti Пољак и Иванова 2019, a za analizu politika seksualnosti Свирчев 2021б). Као и u svim ostalim slučajevima, i ovde kombinuje sinhronijski i dijahronijski pristup. Julka Hlapec Đorđević se beskompromisno zalaže za kontrolu rađanja i to onu koju omogućavaju kontraceptivna sredstva ističući da je neophodna emancipacija društva po tom pitanju. U opterećenosti nekontrolisanim i brojnim trudnoćama i posleporođajnim fizičkim oporavkom i psihološkim stanjima, Julka Hlapec Đorđević vidi jedan od glavnih oslonaca na kome počiva po-dređenost žene:

Kako je došlo do toga, da se od dva bića, obdarenih istim cerebralnim nervima jedino čovek – popeo na vrhunac intelektualnog razvitka, dok je drugo – žena – jedva počeo podizati sa zemlje? Odgovor je vrlo jednostavan: žena, iscrpljena generativnim zadatkom rađanja, nije imala mogućnost, da se intelektualno razvija i tek sada kad joj visoka civilizacija pruža sredstva za ograničenje i racionaliziranje fizičke plodnosti, polazi putem, kojim je čovek hodio hiljadama i hiljadama godina (ibid, 55–56).

U polemičkom tonu, kome je pribegavala najčešće upravo onda kada je govorila o racionalizaciji rađanja, završava ovaj deo studije ispisujući jedan od najupečatljivijih pasusa sopstvene (naučne) esejistike:

U ostalom s kakvom pravom može javnost iskazati intenzivno rađanje, pripušta li ratove, te klaonice čovečanstva i preranu smrt legija dece, prouzrokovana [u] nemarom i bedom? Prođite perifernim kvartovima gradova, pa ćete [se] užasnuti nad moralnim ubijstvom, koji se tamo vrši nad maloletnim devojkicama. Pogledajte u kolibe sirotinje, gde leže deca bez potrebne hrane, bez nege i higijenske opskrbe. Zapitajte lekare ženskih ambulatorija, u kakvom desperantnom stanju dolaze žene na porođaj. Dok svaka porodilja ne bude okružena negom, koja joj je potrebna od začeca do kraja dojenja, dok svako dete ne bude imalo topline i svetlosti, toliko nužnih za njegov uzrast, nema niko prava, da harangira ka intenzivnom rađanju. Neka društvo spasava rođene pre nego što se zauzima za nerođene (ibid, 57).

Svaki komentar na ove rečenice, koje se mogu prepisati kao dijagnostika naše neposredne savremenosti gde državni službenici vodeći nacionalističku populacionu politiku u skladu sa populističkim, retrogradnim i tradicionalističkim meritumima na kojima se javne politike zasnivaju, pozivaju na rađanje i prete ograničavanjem prava na abortus, dok nedopustivo veliki procenat porodica i dece žive u bedi i siromaštvu, a ogroman broj mladih ljudi emigrira iz zemlje u potrazi za poslom, suvišan je.

U naredna tri poglavlja Julka Hlapec Đorđević analizira tri institucije kroz koje se seksualna etika uobličava i gde njena kriza dolazi do najvećeg izražaja. Reč je o braku, slobodnoj ljubavi i prostituciji. Njena kritika patrijarhata zasnovana je prevashodno na kritici braka kao jednom od najznačajnijih opresivnih mehanizama jer: „Današnji patriarhalni brak nije uopšte veza dvoje ravnopravnih osoba, već socio-ekonomska zajednica, u kojoj čovek postaje tutor, a donekle vlasnik žene“ (ibid, 59).¹⁹ U moderno doba brak zasnovan na rimsko-hrišćanskim modelima nalazi se u krizi. Jedino gde je bračni koncept neophodan, smatra Julka Hlapec Đorđević, jeste blagostanje dece i zbog toga apeluje da je instituciju braka neophodno temeljno reformisati. Slobodna ljubav dolazi sve više na mesto bračne zajednice i upravo je to koncept za koji se Julka Hlapec Đorđević zalaže kada je reč o dobrovoljnoj vezi dvoje odraslih ljudi. Koncept slobodne ljubavi „promovisaće“ i svojim romanom *Jedno dopisivanje* objavljenim dve godine nakon ove studije, gde je ovakvo viđenje veze upisano u koncepciju glavne junakinje Marije Prohaskove, *nove žene*, odnosno *advanced woman*, kao suštinska i određujuća ideja. Prostitucija je jedna od centralnih tema međuratnih feminističkih i drugih rasprava. Julka Hlapec Đorđević smatra da njeno ukidanje nije realno jer se biološko-fiziološke potrebe prevashodno muškaraca moraju negde ispoljiti i zadovoljiti, ali da je porast prostitucije i položaj prostitutki posledica opštih društvenih prilika i „običaja“. Racionalizacija rađanja, koja će spasiti ženu između ostalog i od preranog starenja, zatim ukidanje devojačkog predbračnog celibata, kao i socijalno-ekonomsko oslobađanje žene, uticaće i na smanjenje i bolju regulaciju i javne i tajne prostitucije.

¹⁹ Ovakvo zasnovana kritika braka je u skladu sa idejama koje neku deceniju ranije zastupaju evropske koleginice Julke Hlapec Đorđević poput Aleksandre Kolontaj (Александра Михайловна Коллонтай) i Eme Goldman (Emma Goldman). Kao tema neke buduće studije nameće se evropski kontekst ideja Julke Hlapec Đorđević bilo da je reč o politikama seksualnosti, kritici patrijarhata ili pravima žena uopšte. Čini se da bi Julka Hlapec Đorđević bila veoma dobar primer veze između različitih talasa feminizma, odnosno između ideja koje se artikulišu 20-ih godina 20. veka i onih koje zastupa pomenuta Simon de Bovoar krajem 40-ih i početkom 50-ih, pa čak i onih koje artikuliše savremena sociologija.

Julka Hlapec Đorđević rezimira svoju studiju zaključkom da je došlo do napredovanja nauke čime je poboljšana emancipacija žene. Sa druge strane, ovaj progres nisu pratile reforme na planu morala, pa su promene u seksualnoj etici spore jer su moralna pravila na kojima se baziraju seksualni odnosi ostala manje-više nepromenjena. Zbog toga je potrebno intelektualizirati seksualni nagon, a sledstveno tome i reformisati seksualnu etiku i približiti, ako ne u potpunosti izjednačiti, čoveka i ženu u „seksualno-etičkoj sferi života.“

Temelji feminističke sociologije

Ako bismo govorili o doprinosima određenim naučnim poddisciplinama mogli bismo reći da su radovi Julke Hlapec Đorđević temeljni i nezaobilazni u najmanje dve podoblasti – feminističkoj sociologiji i feminističkoj književnoj kritici. Kako je o doprinosu nauci o književnosti pisano na drugim mestima (v. fn. 10 u ovom radu), a kako su u prethodnom delu rada analizirane dve sociološke studije ove autorke, želela bih zaključkom da naglasim da je Julka Hlapec Đorđević ispisala pionirske redove iz oblasti feminističke sociologije. Motivisana nastojanjem da skrenem pažnju na značaj koji ova autorka ima i u ovoj oblasti, te da uputim apel da se sa socioloških pozicija, istorijskih i teorijskih, dodatno analizira i osvetli baština Julke Hlapec Đorđević, pokazaću na svega nekoliko primera korelaciju elementarnih/bazičnih postulata savremene feminističke sociologije sa predmetom i načinom istraživanja Julke Hlapec Đorđević.

Kako tvrde sociološkinje Pamela Abot (Pamela Abbott), Klarisa Wolas (Clarisa Wallace) i Melisa Tajler (Melisa Tyler): „Feministička sociologija nije samo ili nužno o ženama, već ona izaziva i suočava se sa muškom nadmoći koja institucionalizuje nejednakost žena. Definišuća karakteristika feminizma je stav da relativna podređenost žena mora biti ispitana i osporena“ (Abbott, Wallace and Tyler 2004, 16).²⁰ Julka Hlapec Đorđević je govorila upravo o ženama, ali tako što je ispitivala poreklo muške nadmoći i procese institucionalizacije subordinisanosti žena. Govoreći o svakodnevnom životu žena ispunila je takođe još jedan od postulata na kojima počivaju feministička istraživanja u oblasti sociologije jer:

Feministički sociolozi nastoje da ispitaju odnose između pojedinaca i društvenih struktura, između ženskog svakodnevnog iskustva i strukture društava

²⁰ Prevodi iz ove studije su moji.

u kojima žive, između muške moći u međuljudskim odnosima i načina na koji se ta moć institucionalizuje na različitim društvenim nivoima. Feministički sociolozi nastoje da istraže načine na koji se odnosi između muškaraca i žena, i između muškaraca i između žena, menjaju, i da osvetle uzroke i posledice ovih promena (ibid, 16–17).

Kao jedna od povlašćenih tema feminističke sociologije izdvaja se upravo seksualnost, što je, kako smo videli, povlašćena tema brojnih studija Julke Hlapec Đorđević:

Seksualnost je bila jedna od glavnih briga feminističke teorije i politike i to ne samo zato što feministkinje mušku kontrolu nad ženskom seksualnošću smatraju jednim od ključnih mehanizama putem kojih se održava patrijarhat. Feministkinje su skrenule pažnju na društvenu kontrolu ženske seksualnosti kroz verske, državne i medicinske regulatorne prakse (ibid, 198).

I ne samo da je tema seksualnosti jedan od elemenata zbog kojih se može tvrditi da je Julka Hlapec Đorđević utemeljiteljka ove naučne poddiscipline, već je i pristup ovoj temi u skladu sa savremenim feminističko-sociološkim razmatranjima ovih pitanja. Njena stalna polemika sa tada recentnim naučnim zaključcima vezanim za žensku seksualnost, gde je najintenzivnije polemicala sa psihoanalitičkim idejnim konceptima o (ženskoj) seksualnosti, pripada takođe onome što Abot, Volas i Tajler definišu kao jedno od nastojanja feminističke sociologije. One tvrde da feminizam sociologiji pomaže da se skrene pažnja na naučne perspektive koje su poslužile kao opravdanje za održavanje seksualnog ugnjetavanja žena. Ovde se prevashodno misli na koncepte predruštvenog razumevanja uslovljenosti seksualnosti, gde su najistrajnije ideje o biološkoj ili psihološkoj konceptualizacija seksualnosti, sa kojima i savremena feministička sociologija polemiše. Ujedno su ovo koncepti na čije je opasnosti sa jedne strane i moć sa druge strane ukazivala Julka Hlapec Đorđević. Na tragu savremenih socioloških teorija tvrdila je da je seksualnost lišena biološke, pa čak i društvene suštine, i da se ne može na njih svoditi, nego da se seksualnost neprestano oblikuje u kontekstu odnosa moći i jezika (ibid, 191). Iz svega nekoliko navedenih primera jasno je u kojoj meri je progresivan naučni model ove autorke.

I zbog toga možda je najuputnije ovaj tekst završiti citatom Ksenije Atanasijević: „Dr Hlapčeva, izvesno, iscrpno poznaje stvar koju obrađuje. A samo onaj ko je naoružan znanjem, može doprineti unapređenju domena svoga rada. Ostali proizvode samo pometnje i kočnja, ili, na žalost, ponekad i katastrofe. U ostalom, znanje ostaje osnova ne samo duhovnog i intelektual-

nog napretka, nego i moralnog, po starome i večnome Sokratu“ (Atanasijević 2008, 202).

Literatura

- Abbott, Pamela, Claire Wallace and Melissa Tyler. 2005. *An Introduction to Sociology. Feminist perspective*. London, New York: Routledge.
- Atanasijević Ksenija. 2008. *Etika feminizma*. Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji.
- Hlapец Ђорђевић, Julka. 1930. *Sudbina žene. Kriza seksualne etike*. Ljubljana: Delniška tiskarna.
- Milinković, Jelena. 2018. „Nove ljubavi novih žena“. Predgovor u *Nove ljubavi*, 9–39. Beograd: Laguna.
- Svirčev, Žarka. 2021a. „O ženskoj književnosti ili Nezgodne savremenice.“ Laguna, 30. mart 2021. <https://www.laguna.rs/laguna-bukmarker-o-zenskoj-knjizevnosti-ili-nezgodne-savremenice-unos-17793.html>
- Šljukić, Dara. 2019. „I dalje nove ljubavi iz 1920-ih i 30-ih.“ Pobunjene čitateljke, 12. april 2019. <http://bookvica.net/nove-ljubavi-milica-jankovic-julka-hlapec-dordevic/>
- Антонић, Слободан. 2022. „Социолошко друштво 1920–1921.“ Српско социолошко друштво. https://www.ssd.org.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=168:-1920-1921&catid=55:-1918-1941&Itemid=64
- Атанасијевић, Ксенија. 1932. „Др Јулка Хлапец-Ђорђевић, Једно дописивање“. *Српски књижевни гласник* 36, св. 2 (16. мај): 148–149.
- Милинковић, Јелена. 2012. „Феминизам Јулке Хлапец Ђорђевић“. У *Савремена истраживања језика и књижевности: зборник радова са III научној скупи младић филолога Србије. Књ. 2*. ур. Маја Анђелковић, 313–326. Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет.
- Милинковић, Јелена и Жарка Свирчев (ур.). 2021. *Женски покрет (1920–1938): зборник радова*. Београд: Институт за књижевност и уметност.
- Пољак, Јованка и Оливера Иванова. 2019. *Женски покрет (1920–1938): библиографија*. Београд: Институт за књижевност и уметност.
- Спасовић, Ивана. 2016. „Историографско, феминистичко и књижевно дело др Јулије Хлапец Ђорђевић (1882–1969)“. *Зборник Мајице српске за историју* 93: 33–53.
- Свирчев, Жарка. 2021б. „Политике сексуалности женског покрета“. У *Женски покрет (1920–1938): зборник радова*, ур. Ј. Милинковић и Ж. Свирчев, 147–165. Београд: Институт за књижевност и уметност.
- Тешић, Гојко. 2011. *Од надреализма ка модернизму. Романи српске авангарде 2*. Београд: Чигоја штампа и Службени гласник.

Jelena Milinković

INSTITUTE FOR LITERATURE AND ARTS, BELGRADE

Julka Hlapec Đorđević: Contributions to Feminist Biography

The aim of this paper is to present the professional biography of Julka Hlapec Đorđević (1882–1969), philosopher, historian, sociologist, writer, and above all feminist, whose foundational ideas (upon which her beliefs were based) were for the first time presented systematically in the study *The Fate of a Woman. The Crisis of Sexual Ethics* in 1930. Born in Stari Bečej, Đorđević spent most of her life abroad. She was educated in Ljubljana, where she graduated from high school in classical languages, and then in Vienna, where she received her doctorate in philosophy at the age of only 24, thus becoming one of the first women from what is today's Serbia, to obtain that degree. Upon marrying army officer Zdenjko Hlapec, she moved with him to today's Czech Republic, where she spent most of her life and where she died. The period of Đorđević's greatest professional activity was the 1920s and 1930s. She was equally successful in academia and literature, writing academic studies (history, sociology, and literature), opinion pieces, literary criticism, essays, novels, and travelogues. She collaborated with numerous magazines during the interwar period (*Letopis Matice srpske / The Matica Srpska Chronicle; Ženski pokret / The Women's Movement Magazine; Život i rad / The Life and Work Magazine*), and published in both Serbian and Czech. In addition to numerous articles, she published eight books. This paper will present the most important points in the academic career of Julka Hlapec Đorđević, with special emphasis on her feminist engagement and contribution to feminist sociology.

Key words: Julka Hlapec Đorđević, *The Fate of a Woman. The Crisis of Sexual Ethics*, (Yugoslav) feminism, feminist sociology, history of science

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

001:929-055.2(497.11)(082)

305-055.2(497.11)(082)

141.72:001(497.11)(082)

ROD, znanje i моћ : istorija, nasleđe i značaj naučnica u Srbiji / urednice Mladena Prelić, Lada Stevanović, Miroslava Lukić Krstanović. – Beograd : Etnografski institut SANU, 2022 (Beograd : ForPrint). – 239 стр. ; 24 cm. – (Zbornik radova / Etnografski institut SANU ; 34)

Radovi na srp. i engl. jeziku. – Na spor. nasl. str.: Gender, knowledge and power : history, heritage and significance of women scholars and scientists in Serbia / editors Mladena Prelić, Lada Stevanović, Miroslava Lukić Krstanović. – „Zbornik Rod, znanje i моћ: istorija, nasleđe i značaj naučnica u Srbiji, predstavlja jedan od rezultata projekta ‘Nasleđe i značaj naučnica u Srbiji: istraživanje prošlosti kao investicija za budućnost’“ ... ---> prelim. str. – Tiraž 350. – Str. 9–13. Predgovor / urednice. – Biografije autorki i urednica: str. 233-239. - Napomene i bibliografske reference uz tekst. – Bibliografija uz svaki rad. – Abstracts.

ISBN 978-86-7587-113-2

- а) Научнице – Србија – Зборници
- б) Студије рода – Србија – Зборници
- в) Феминизам – Наука – Србија – Зборници

COBISS.SR-ID 82351369